

винна виходити за межі правового регулювання Закону № 1105, у тому числі й її пункту 8.1.3., а саме: відповідно до демографічного словника та судової практики з питань відшкодування шкоди сім'я — це коло осіб, які проживають разом та мають спільне господарство.

Вважаємо, що наведена аргументація п. 8.1.3. Постанови № 7 не впливає безпосередньо з Закону № 1105 й не є беззастережною, а тому й переконливою.

Як аргумент наведемо приклад, коли члени подружжя не проживають в одному житловому приміщенні, мають власні джерела існування, однак підтримують подружні стосунки, реалізуючи права та виконуючи обов'язки подружжя, передбачені главою 6 СК, що допускається ст. 56 СК.

Відповідно вважаємо, що членів сім'ї (не тільки подружжя) може об'єднувати не лише проживання в одному житловому приміщенні та ведення спільного господарства, а й наявність інших юридичних, а також фактичних, ситуативних обставин, й смерть застрахованого для яких відповідно сприйматиметься як особистісна втрата, яка потребує відновлення¹.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. Поняття сім'ї та осіб, які за відповідними законами мають права члена сім'ї, використовуються в значній кількості нормативних актів України й не є уніфікованими. Їх зміст з'ясується шляхом системно-логічного тлумачення конкретного нормативного акта та залежно від граматичного контексту, в якому ці терміни використовуються. З'ясування змісту цих понять у ч. 7 ст. 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» здійснюється на підставі виключно цього Закону. Інші нормативні акти та їх офіційне тлумачення допустимо використовувати інформативно.

2. У контексті ст.ст. 1, 6, підп. б) п. 1 ч. 1 та ч. 3 ст. 21, ч. 1 ст. 28 та ст. 33 Закону № 1105 поняття сім'ї потерпілого, які мають право на отримання одноразової допомоги відповідно до його ч. 7 ст. 34, повинно включати осіб, відносно яких можна встановити правовий зв'язок,

¹ Цікаво зазначити, що до принципово схожих висновків доходить і Європейський Суд з прав людини у рішеннях *Беррехаб (Berrehab) проти Нідерландів* від 21 червня 1988 р. (п. 21) та *Бугханемі (Boughanemi) проти Франції* від 24 квітня 1996 р. (п. 35) // *Європейський Суд по правам человека. Избранные решения: В 2 т. Т. 1 / Пред. ред. колл. В. А. Туманов. — М., 2000. — С. 591–597, а також: Там само — Т. 2. — С. 207–215.*

заснований на або виключно *юридичних підставах* (кровна спорідненість, шлюбні відносини) або підставах *фактичних, ситуативних, за обставинами* (догляд за дітьми, інвалідність, наявність фактичного утримання без існуючого юридичного обов'язку).

Передумовою виплати одноразової допомоги цим особам є збереження та підтримання між ними та потерпілим сімейних відносин, реалізація сімейних прав та виконання сімейних обов'язків незалежно від їх проживання у різних чи одному житлових приміщеннях, а також ведення спільного господарства, коли смерть застрахованого становить для таких осіб особистісну втрату.

3. Як окремий випадок батьки потерпілої особи, котрі не підтвердили факту перебування на її утриманні та проживають окремо, можуть не мати права на отримання одноразової допомоги відповідно до ч. 7 ст. 34 Закону № 1105 як «непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого», однак можуть претендувати на її отримання як «члени сім'ї потерпілого» за ознакою родинності та підтримання сімейних відносин з сином, донькою, реалізації сімейних прав та виконання сімейних обов'язків як повнолітнього сина, доньки та батьків (зокрема, згідно зі ст. 172 СК). Відповідно за таких умов стає юридично незначущим, чи проживали батьки потерпілої особи разом з сином, донькою та чи були вони зареєстровані за спільним місцем проживання.

Надійшла до редколегії 11.04.05

В. Тертишніков, член-кореспондент АПрН України,
О. Сидоренко, аспірантка НЮА України

Правове регулювання структури цивільного судочинства

Встановити сутність структури цивільного процесу можна лише тоді, коли визначені його зміст і форма. З боку змісту процесуальна діяльність — це діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, та ін., спрямована на реалізацію завдань, закріплених у процесуальному законодавстві України. Однак будь-яка діяльність, якщо вона правова,

повинна провадитися відповідно до правової форми й у правовій формі. Тільки тоді вона матиме правовий сенс і тягне за собою правові наслідки.

В загальній теорії держави і права під правовою формою здійснення державної влади звичайно розуміють зовнішнє практичне вираження діяльності щодо реалізації функцій держави в конкретних умовах¹. Дане визначення є вірним узагалі, але має односторонній характер, оскільки стосується тільки зовнішнього боку правового явища.

Зовнішньо сприйнятливим способом існування явища є його зовнішня форма. Так, зовнішньою формою судового розгляду є судове засідання. Однак будь-якому явищу взагалі і правовому зокрема притаманна і внутрішня форма. Внутрішньою формою процесуальної діяльності є її організація, її внутрішня структура. Тому внутрішньою формою діяльності будь-якого державного органу є передбачений законом порядок здійснення низки однорідних процесуальних дій.

Питанням форми діяльності приділяють значну увагу представники і загальної теорії права, і процесуально-правових наук. Останні найчастіше вважають, що процесуальна форма притаманна тільки діяльності суду і тільки при здійсненні правосуддя з цивільних і кримінальних справ, а також з виконання судових рішень, при провадженні слідчих та інших дій слідчими органами, прокуратури і т. под.²

С. Голунський стверджував, що якщо для судів дотримання процесуальних правил є неодмінною умовою їхньої діяльності, то для адміністративних органів які-небудь процедурні правила не мають настільки істотного значення, оскільки їхня повсякденна діяльність вимагає оперативного керівництва, яке конкретизується залежно від обстановки³.

Під впливом змін у соціальному і правовому житті в загальній теорії права усе більше поширюються погляди про соціальну цінність, значущість і необхідність регламентних та процедурних правил, процедурної форми. Так, В. Горшенев і П. Недбайло цілком обґрунтовано стверджували, що з метою подальшого зміцнення законності і правопорядку вся діяльність державних органів, пов'язана з позитив-

¹ Неприпустимим в цьому сенсі є визначення форми діяльності як сукупності однорідних дій та певних соціальних наслідків, що ними породжуються. Тут йдеться не про форму, а, навпаки, про змістовну сторону, її систематичність.

² Див.: *Абрамов С. Н.* Гражданский процесс. — М., 1948. — С. 262.

³ Див.: *Голунский С. А.* Основные понятия о суде и правосудии // Труды Военно-юридической академии. — 1943. — Вып. III. — С. 17–18.

ним задоволенням різних потреб членів суспільства, повинна бути організована так, щоб вона протікала у визначених законом правових формах, тобто за задалегідь встановленими правилами, що визначають порядок діяльності цих органів¹. І це дійсно так, і повинно бути той чи інший орган держави, а й те, як він це робить, у якій послідовності. Це особливо важливо для процесуальної діяльності, оскільки саме процедура є однією з істотних гарантій для учасників цивільного провадження.

В. Горшенев і П. Недбайло під процесуальною формою розуміли сукупність однорідних процедурних вимог, що ставляться до дій учасників процесу і спрямовані на досягнення певного матеріально-правового результату².

В науці кримінально-процесуального права (М. Строгович) процесуальну форму визначили як сукупність умов, установлених процесуальним законом, для здійснення слідчими органами, прокуратурою і судом тих дій, за допомогою яких вони здійснюють свої функції³.

Найбільша увага процесуальній формі приділяється в науці цивільного процесуального права. Н. Чечіна під процесуальною формою розуміє сукупність правил, що регламентують порядок здійснення правосуддя, порядок діяльності учасників процесу⁴.

К. Юдельсон⁵ і К. Комісаров⁶ процесуальною формою вважали встановлений законом з метою швидкого і правильного вирішення справ порядок діяльності суду й інших органів, у якому відбуваються порушення провадження, підготовка до розгляду і вирішення висунутих на обговорення вимог і заперечень, а також примусове виконання прийнятих рішень.

З усіх наведених точок зору непринятною видається тільки позиція Н. Чечіної, оскільки процесуальну форму вона ототожнює з правилами, тобто по суті з нормами права. Крім того, якщо процесуальну форму розуміти як сукупність процедурних вимог (В. Горшенев,

¹ Див.: *Юридическая процессуальная форма (теория и практика) / Под общ. ред. Недбайло П. Е., Горшенева В. М.* — М., 1976. — С. 9.

² Там само. — С. 13.

³ Див.: *Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности / Отв. ред. Савицкий В. М.* — М., 1979. — С. 16.

⁴ Див.: *Чечина Н. А.* Норма права и судебное решение. — Л., 1961. — С. 24.

⁵ Див.: *Советское гражданское процессуальное право / Отв. ред. Гурвич М. А.* — М., 1964. — С. 12.

⁶ Див.: *Комиссаров К. И.* Форма юридической деятельности // Труды ВЮЗИ. — 1980. — С. 25.

П. Недбайло), як сукупність умов (М. Строгович), як передбачений законом порядок діяльності (К. Юдельсон, К. Комісаров), тоді не враховується, що процесуальна форма — не тільки правова абстракція, а й те, що вона реалізується в конкретній діяльності будь-якого державного органу, тобто їхня діяльність протікає не тільки відповідно до процесуальної форми, а й у процесуальній формі.

Разом з тим особлива цінність цих визначень полягає в тому, що автори в галузі загальної теорії права (В. Горшенюв і П. Недбайло) вказували на наявність процесуальної форми для всіх державних органів, а в галузі цивільно-процесуальної науки (К. Юдельсон, К. Комісаров) — для суду, учасників справи і органів примусового виконання рішень.

Процесуальна форма при найближчому її розгляді за своєю архітектурою (будовою) являє собою складну категорію, тобто таку, що складається зі складових частин. Усі окремі процесуальні форми становлять систему процесуальних форм, тобто процесуальну форму стадії цивільного провадження.

Розглядаючи процесуальну форму як систему, системне об'єднання окремих процесуальних форм, не можна погодитися з концепцією І. Жеруоліса про процесуальну форму, який стверджував, що «зовнішньою формою радянського цивільного процесу є встановлений законом порядок, в якому відбувається внутрішньо формована процесуальна діяльність»¹.

Порядок процесуальної діяльності, встановлений законом, — це не зовнішня, а внутрішня форма процесу, оскільки порядок діяльності являє собою спосіб з'єднання елементів змісту цивільного процесу, спосіб з'єднання дій у правовідносинах. Зовнішня ж форма розуміється звичайно як прояв змісту ззовні. А оскільки змістом цивільного процесу є процесуальна діяльність, то зовнішньою її формою і буде її зовнішній прояв. З огляду на це зовнішньою формою цивільного провадження буде порядок, що сприймається зовні, а внутрішньою його формою буде його порядок, встановлений законами України. Тому не можна визнати вірною точку зору І. Жеруоліса і тоді, коли він стверджував, що процесуальні відносини співвідносяться з цивільно-процесуальною формою як зміст і форма. Навпаки, окрема процесуальна форма належить до цивільно-процесуальної форми як елемент до системи. Нерівнозначними є і такі поняття, як «процесуальна форма» і «форма процесу». «Процесуальна форма» — це внутрішня форма,

¹ Див.: Жеруоліс І. А. О содержании и формах советского гражданского процесса // Сов. государство и право. — 1965. — № 11. — С. 31–32.

а «форма процесу» — це зовнішня форма процесуальної діяльності. Процесуальна діяльність здійснюється не тільки відповідно до процесуальної форми, а й у процесуальній формі, адже процесуальна форма — це не тільки нормативна абстракція, вона втілюється в кожній конкретній цивільній справі.

У цивільно-процесуальній літературі відстоюється думка про необхідність уніфікації процесуальних форм. Як основний аргумент наводиться твердження про те, що всі форми захисту права повинні відповідати матеріальному праву.

Але навіть якщо визнати вірною точку зору М. Зейдера¹, В. Щеглова² та інших авторів про те, що цивільно-процесуальне право регулює діяльність не тільки загальних судів, а й інших державних і громадських органів по захисту порушеного або оскарженого права, а також по виконанню судових рішень, слід вважати, що процесуальні форми їхньої діяльності не тотожні, а тому не може бути єдиної, універсальної форми.

Матеріальне право здійснюється в різних формах. Доки суб'єктивне право не порушене чи не оспорюється, воно має потребу в процесуальних формах лише як у гарантіях від порушення. У властивих же йому процесуальних формах захисту і примусової реалізації матеріальне право «живе» тільки тоді, коли суб'єктивне право порушене або оспорюється. Але й у цьому випадку слід говорити не про однакові, єдині, а про різноманітні форми життя, прояви матеріального права, що відповідають своєму змісту — матеріальному праву.

Невипадково тому в науці цивільного процесуального права є два діаметрально протилежних підходи:

- 1) процесуальна форма є атрибутом тільки судової діяльності;
- 2) процесуальна форма притаманна діяльності всіх юрисдикційних органів³.

Перше твердження є невірним хоча б тому, що діяльність органів здійснюється у відповідності й у процесуальній формі, і не в рамках

¹ Див.: Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права // Правоведение. — 1962, № 3. — С. 70–71.

² Див.: Щеглов В. Н. Советское гражданское процессуальное право. — Томск, 1976. — С. 8.

³ Див.: Курьлев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск // Труды Иркут. Гос. ун-та. — 1957. — Т. 22. — Вып. 3. — С. 176; Елисейкин П. Ф. Отношение общего понятия юридического процесса и организационных форм реализации материального права // Труды ВЮЗИ. — 1980. — С. 28.

цивільного судочинства. Діяльність судів також процедурно врегульована, хоча, з іншого боку, процедури ці різні насамперед за ступенем деталізації. Тому деякі автори вказують на безліч процесуальних форм, на їхню істотну відмінність одна від одної. Хоча всі форми захисту права мають одну змістовну засаду (матеріальне право), всі вони просякнуті єдиним духом, перед усіма ними стоять приблизно однакові завдання, та все ж таки існують значні відмінності (процесуальна напруженість, цілі, завдання, принципи, природа правоохоронного органу).

Як справедливо зазначив В. Горшеньов, оптимальним шляхом удосконалення правоохоронного процесу є не пошук універсальних форм, а навпаки, спеціалізація й удосконалення кожної з них. Тому немає ні практичної, ні теоретичної необхідності в уніфікації процесуальних форм захисту права, і твердження про те, що існує якась загальна процесуальна форма, є безпідставним навіть тоді, коли йдеться про загальну цивільно-процесуальну форму.

З огляду на це необхідно дослідити низку системних утворень: цивільну процесуальну форму, форму виконавчого провадження та ін. І це треба здійснювати стосовно юрисдикційного, нормотворчого, виконавчого та інших видів діяльності. Ця необхідність зумовлюється тим, що усередині кожного блоку процесуальної форми є низка подібних моментів, що визначені цілями і завданнями окремих видів державної та громадської діяльності: судової, виконавчої тощо.

В загальнотеоретичному плані досліджувати юридичний процес і процесуальну форму для різних органів можна лише як категорії, що мають подібні й основні моменти. Для поняття «процесуальна форма» такими рисами є наявність процесуальної ініціативи й обов'язку розв'язувати поставлене питання, наявність проваджень і стадій, певний ступінь процесуальної напруженості.

У правовій літературі з метою виправдати наявність єдиної процесуальної форми має місце згладжування вимог різних процесуальних форм та їхніх властивостей, тому необхідним є дослідження і цих понять. Вимогу процесуальної форми необхідно розуміти як щось зовнішнє, що впливає з її сутності і пов'язує її з процесуальною діяльністю, а властивості процесуальної форми — це її внутрішні якості, тобто ті, що відрізняють її від інших явищ.

У процесуальному правовідношенні визначаються не тільки право на процесуальну ініціативу і процесуальний обов'язок, а й порядок прояву ініціативи і порядок виконання процесуального обов'язку, тобто порядок чергування дій, що виражають взаємозв'язок і послідовність зміни однієї дії іншою, що власне і є провадженням.

Процесуальна напруженість також належить до основних властивостей процесуальної форми цивільного провадження. Процесуальна напруженість розуміється нами як певний ступінь урегульованості, деталізації процедури. Процесуальні форми відрізняються одна від іншої насамперед за процесуальною напруженістю. За цією ознакою їх і треба класифікувати (процесуальна форма для загальних судів, виконавчого провадження, громадського судочинства і т. под.). Процесуальній формі цивільного провадження притаманна і така властивість, як системність. Але вона є інтегративною, оскільки виникає внаслідок по'єднання окремих процесуальних форм у більш велику сукупність: процесуальну форму окремої стадії цивільного провадження.

На системність як на особливу властивість цивільної процесуальної форми вказують зокрема Н. Чечіна і Д. Чечот. Вони відзначають, що в жодній іншій системі процесуальних форм (за винятком кримінально-процесуальної) неможливо зштовхнутися з такою розгалуженою і одночасно чіткою конструкцією¹.

Другою характерною властивістю процесуальної форми є наявність процесуальної мети. Саме по ній групи процесуальних дій складають кожну стадію цивільного провадження, адже процесуальні дії здійснюються відповідно до процесуальної форми й у процесуальній формі. Досягнення найближчої процесуальної мети є обов'язковим.

Властивість системності процесуальної форми притаманна не тільки окремій стадії цивільного провадження, а й усьому цивільному провадженню, тому що передбачається послідовність процесуальної діяльності не тільки в рамках окремої стадії, а й послідовність усіх стадій цивільного провадження. Процесуальні форми окремих стадій по'єднуються в систему, яку можна назвати загальною процесуальною формою цивільного провадження, тобто ця форма є системою найбільшої спільності. А оскільки через підсистеми (процесуальні форми окремих стадій) ця форма складається з окремих процесуальних форм, то їй притаманні всі властивості, які мають усі складові її частини і підсистеми.

Викладені в цій статті проблеми свідчать про різноманітні погляди на важливі питання цивільного судочинства, які потребують їх подальшого дослідження.

Надійшла до редколегії 15.01.05

¹ Див.: Чечіна Н. А., Чечот Д. М. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производство // Юридическая процессуальная форма. — М., 1976. — С. 178.